

Recenzja pracy doktorskiej mgr Andrzeja Golimonta, *Sobór pw. św. Aleksandra Newskiego w Warszawie. Studium historyczno-teologiczne*, napisanej na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem ks. abp. prof. zw. dr hab. Jerzego Pańkowskiego (Warszawa 2022), ss. 440.

Praca doktorska mgr Andrzeja Golimonta, *Sobór pw. św. Aleksandra Newskiego w Warszawie. Studium historyczno-teologiczne*, została napisana na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem ks. abp. prof. zw. dr hab. Jerzego Pańkowskiego. Ramy chronologiczne, zawarte w tytule, nie budzą zastrzeżeń. Niektóre elementy analizy merytorycznej sięgają poza wyznaczone przedziały czasowe, czasami aż po współczesność. Taka cezura czasowo-przestrzenna wskazuje na dobre zrozumienie tematyki przez Autora recenzowanej pracy. Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, pięciu merytorycznych rozdziałów i zakończenia. Praca uzupełniona została wykazem skrótów, bibliografią wykorzystanych źródeł i literatury, licznymi cennymi aneksami oraz streszczeniami w języku polskim i angielskim.

Ocena celów i hipotez badawczych oraz konstrukcji pracy. Autor postawił sobie za cel przedstawienie kompleksowego opisanie motywów wybudowania soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie, przebieg prac budowlanych, motywy jego rozbiórki i jej przebieg. Mgr Andrzej Golimont zagadnienie to przeanalizował w aspekcie chronologicznym, historycznym, artystycznym i teologicznym. Autor przedstawił w pracy tezę, że budowa cerkwi sobornej nie miała wyłącznie wymiaru politycznego ale praktyczny, odpowiadający za potrzebom rosnącej grupy wiernych w Warszawie. Wiele miejsca autor rozprawy doktorskiej poświęca analizie czy budowla sakralna wypisała się w model kulturowy sztuki cerkiewnej na ziemiach polskich. W świetle

zaprezentowanych w rozprawie danych i źródeł przekonywująca jest teza mgr Andrzeja Golimonta, że budowla soboru św. Aleksandra Newskiego w Warszawie, choć była wykorzystywana do bieżących spraw politycznych, to miała głównie religijno-praktyczny charakter.

Równie interesujące są podniesione w rozprawie aspekty artystyczne. Przy budowie pracowała grupa najwybitniejszych w tym czasie budowniczych, architektów i artystów, nie tylko rosyjskiej narodowości. Bez wątpienia zgadzam się z hipotezą badawczą mgr Andrzeja Golimonta, że sobór był centrum życia religijnego drugiej stolicy Imperium. Trafna jest też druga hipoteza badawcza mówiąca, że decyzja o zburzeniu soboru miała wyłącznie wymiar polityczny i była szkodliwa z religijnego punktu widzenia i dziedzictwa kulturowego. Akceptuję też pogląd o antyprawosławnym charakterze postępowania z materiałem rozbiórkowym soboru.

Ocena wykorzystanych źródeł i literatury. Autor recenzowanej rozprawy wykorzystał bogate źródła archiwalne: państwowe i cerkiewne, nie pominął też zbiorów prywatnych. Wartym podkreślenia, że oprócz źródeł archiwalnych Doktorant skorzystał ze źródeł prasowych, publikacji periodycznych i okolicznościowych, zbiorów ikonograficznych. Tak obszerne wykorzystanie bazy źródłowej spowodowało wprowadzenie do literatury naukowej nieznanych dotąd ustaleń i danych. Z obowiązku recenzenta zwracam uwagę na niewykorzystanie jedynie zbiorów z „Kolekcji Żeleznodorożnoj” przechowywanej w Centralnym Archiwum Historycznym Rosji w Sankt-Petersburgu. Kolekcja ta zawiera unikalne projekty świątyń prawosławnych zrealizowanych i niezrealizowanych po 1864 roku na terenie Królestwa Polskiego. W kolekcji tej znajdują się plany adoptacji przejętych świątyń katolickich na cele kultu Cerkwi prawosławnej.

Oceniając wykorzystaną literaturę należy zwrócić uwagę na doskonałą orientację mgr Andrzeja Golimonta w rosyjskiej, polskiej i innej obcej literaturze naukowej. Doktorant w bibliografii przedstawił obszerne zestawienie prac historyków, teologów, architektów polskich i obcych, których dorobek miał znaczący wkład w poznanie dziejów prawosławnego budownictwa sakralnego w latach 1839-1915.

Nie można mieć zastrzeżenia, co do zastosowanej metodologii i struktury rozprawy. Opiniowany zastosował właściwe metody badawcze: historyczną, teologiczną, empiryczną i statystyczną. Ponadto Autor rozprawy wykorzystał inne metody, szkoda tylko, że nie opisał je we wstępie. Przy opracowywaniu źródeł zastosowano metodę analizy krytycznej. Interpretacja źródeł okazała się niełatwa z uwagi na fakt, że część z nich ma charakter wyznaniowy. Opiniowany skorzystał również z metody analitycznej w połączeniu z metodą filologiczną, co było pomocne w analizie tekstów pisanych i źródeł historycznych. W celu ukazania rozlokowania cerkwi prawosławnych w Warszawie niezbędne było zastosowanie metody graficznej. Przy analizie zaangażowania prawosławnych duchownych w działalność pastoralną i w działalność oświatową oraz duszpasterską niezbędne było skorzystanie z metody socjologicznej. Analiza rozmieszczenia placówek duszpasterskich na terenie Warszawy wymagała zastosowania metody statystycznej. Przy analizie polityki władz carskich i cerkiewnych wobec poszczególnych placówek prawosławnych w Warszawie zastosowana została metoda progresywna, która ułatwiła rozpatrywanie tych samych problemów w poszczególnych okresach oraz metodę retrogresywną.

Ocena merytoryczna poszczególnych rozdziałów rozprawy doktorskiej.

We wstępie autor omówił konstrukcję rozprawy i motywy jej podjęcia. Konstrukcja pracy nie budzi zastrzeżeń, jest przejrzysta i zrozumiała. Autor

rozprawy zwrócił uwagę na nowatorstwo prezentowanych efektów badań, które pozwalają zweryfikować błędne opinie i ustalenia w dotychczasowych opracowaniach na temat soboru św. Aleksandra Newskiego.

Rozdział pierwszy został poświęcony strukturze demograficznej Warszawy w latach 1795-1915 ze szczególnym uwzględnieniem liczby wyznawców prawosławia. Zgadzam się z ustaleniami Autora rozprawy, z jednym wszakże wyjątkiem. Wrastająca liczba wyznawców prawosławia w Warszawie była nie tylko efektem zwiększonej liczby pobytu urzędników carskich i ich rodzin ale również stale powiększającą się grupą przesiedleńców z Wilna, Grodna, Mińska, którzy w Warszawie prowadzili swoją gospodarczą działalność lub uzyskiwali wykształcenie. Przykładem może być tu rodzina pochodząca z Wilna Iwanowskich opisana w literaturze. (A. Mironowicz, *Dylematy wyboru narodowości dzieci Leonarda Iwanowskiego*, [w:] *Konteksty regionalności. Badania inter – i transdyscyplinarne*, red. A. Kopiczko, Z. Chojnowski, M. Jagłowski, A. Mironowicz, B. Radzicki i R. Żytyniec, Olsztyn 2019, s. 141-155). Nie mam uwag co do opisu dziejów poszczególnych prawosławnych obiektów sakralnych na terenie Warszawy.

Drugi rozdział w rozprawie rozdział drugi poświęcony omówieniu tła społeczno-historycznego, które towarzyszyło podjęciu decyzji o budowie nowej prawosławnej świątyni w Warszawie. To interesujące studium na temat działań politycznych i organizacyjnych podejmowanych w celu uzyskania środków do budowy nowego soboru na placu Saskim ma wyjątkowe znaczenie. Autor ukazał bowiem działania formalno-prawne celem pozyskania działki i funduszy przez władze państwowe oraz wsparcie społeczne dla tej inwestycji. Opiniowany omówił też działalność Komitetu Budowy Soboru a zwłaszcza aspekty teologiczne z tym związane jak poświęcenie placu budowy czy kamienia węgielnego. Rozdział ten został napisany poprawnie pod względem merytorycznym i metodologicznym.

Duży wkład pracy doktorant wniósł przy omówieniu procesu budowy świątyni: od założenia kamienia węgielnego poprzez kolejne etapy realizacji inwestycji aż do jej zakończenia. Po raz pierwszy mamy więc szeroką analizę w ujęciu chronologicznym opis etapów budowy: prace budowlane wykonanie elementów dekoracyjnych świątyni, dekoracje ikonograficzne (freski) wykonanie ikonostasu i wyposażenie w utensylia cerkiewne. Ustalenia Autora rozprawy są cenne, ponieważ dostarczają wiele nowych informacji nawet do tych fragmentów cerkwi św. Aleksandra Newskiego, dla których nie zachowała się dokumentacja ikonograficzna.

Za szczególnie wartościowy należy uznać kolejny rozdział rozprawy omawiający działalność liturgiczną i duszpasterską soboru. Opiniowany szczegółowo przedstawił działalność duszpasterską przez cały okres funkcjonowania świątyni do ewakuacji duchowieństwa latem 1915 roku.

Rozdział piąty dokumentuje najbardziej tragiczną kartę w dziejach soboru, siedmioletni proces jego demontażu i likwidacji. W opracowaniu nie zabrakło też omówienia miejsca relokacji i przechowywania fragmentów budowli świątyni i jej wyposażenia. Wielką zasługą omawianej rozprawy jest wskazanie na ukazanie traktowanie świątyni i jej wyposażenia przez władze państwowe, społeczeństwo polskie i brak reakcji elit na dokonywane barbarzyństwo. Zgadzam się z konkluzją mgr Andrzeja Golimonta, że zniszczenie soboru prawosławnego w Warszawie nie miało innego uzasadnienia poza politycznym. Nie podjęto nawet prób jego wykorzystania do celów religijnych czy kulturowych w nowych realiach społeczno-politycznych. Traktowanie obiektu cerkiewnego św. Aleksandra Newskiego jako relikw zaborczy było elementem bezsensownego rewanzu, którego ofiara padło dzieło wybitnych architektów, artystów i ikonografów.

W zakończeniu Autor rozprawy zweryfikował postawione we wstępie hipotezy a także wskazał na perspektywy dalszych badań. Autor rozprawy zdaje sobie sprawę, że nie wyczerpał do końca zagadnienia, ale świadom jest, że praca otwiera nowe możliwości badawcze innym.

Na zakończenie kilka uwag szczegółowych. W pracy występują liczne powtórzenia, błędy terminologiczne i warsztatowe – zwłaszcza w przypisach, itd. Niektóre fragmenty rozprawy wymagają korekty językowej. Autor rozprawy nie stosuje konsekwentnie pisowni nazw rosyjskojęzycznych. Najlepszym rozwiązaniem byłoby przyjąć w takim wypadku albo zastosowanie transkrypcji albo transliteracji. Aneksy obejmują wiele stron rozprawy i są integralnie z nią związane. W takiej sytuacji dobrze by było zrobić do nich odniesienia w treści samej pracy doktorskiej. Np. kiedy zamieszczona została informacja o założeniu kamienia węgielnego w prasie warszawskiej. Powyższe uwagi nie deprecjonują recenzowanej pracy, a ich uwzględnienie wzbogaci jedynie jej wartość naukową.

Konkluzja. Praca mgr Andrzeja Golimonta została oparta na znanym i nieznanym w nauce polskiej materiale źródłowym. Rozprawa została napisana przy dużym wysiłku badawczym i stanowi duży wkład w badaniach nad najnowszymi dziejami prawosławia na ziemiach polskich, a zwłaszcza w Warszawie. Recenzowane studium zawiera duże walory poznawcze, z uwagi na wykorzystanie nieznanego dotąd materiału źródłowego. Należy podkreślić także bezstronność Autora rozprawy przy omawianiu problemów spornych i drażliwych z kulturowego i religijnego punktu widzenia. Pomimo powyższych uwag i wielu innych drobnych usterek moja opinia o pracy doktorskiej mgr Andrzeja Golimonta jest w pełni pozytywna. Jej główną wartością jest przedstawienie najważniejszych etapów budowy soboru św. Aleksandra Newskiego, ukazanie jego funkcji do 1915 roku i jego rozbiórka z przyczyn politycznych. Z tego zamierzenia autor pracy wywiązał

się doskonale. Autor z powodzeniem zrealizował postawiony sobie cel wypełnienia luki w badaniach i uczynił to w sposób kompetentny.

Recenzowana rozprawa świadczy o pracowitości Doktoranta i umiejętnościach koncentracji na poruszonych problemach. Mgr Andrzej Golimont nie waha się stawiać hipotez, polemizować z przyjętymi już ustaleniami. Swoje stanowisko udowadnia głównie w oparciu o materiały źródłowe i dostępne mu opracowania. To śmiałe podejście do badań wymagało dobrego opanowania warsztatu naukowego, łączącego metodologię badań historycznych, politologicznych i teologicznych. W rezultacie powstało interesujące opracowanie, posiadające duży aspekt poznawczy.

Reasumując stwierdzam, że praca mgr Andrzeja Golimonta, *Sobór pw. św. Aleksandra Newskiego w Warszawie. Studium historyczno-teologiczne*, spełnia wymogi formalne i merytoryczne stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie do dalszych etapów jej obrony.

Siemiatycze, 15 sierpnia 2022 r.

+ Biskup Warsonofiusz

Ks. bp. dr hab. Warsonofiusz
(Bazyli Doroszkiewicz)